

Twee van hen waren op weg

*En zie, twee van hen waren juist op die dag op weg
naar een dorp, zestig stadiën van Jeruzalem verwijderd,
genaamd Emmaüs ...* Lucas 24 vers 13 e.v.

Een van de belangrijkste vragen bij dit gedeelte is: wat heeft Christus over het Oude Testament gezegd? Er staat dat Hij spreekt over de Wet, de Profeten en de Psalmen.

Christus zal het ondermeer gehad hebben over Jesaja 53. Maar Hij zal het Oude Testament vooral uitgelegd hebben in de trant van de Hebreeënbrief. Daarin wordt duidelijk dat de oudtestamentische priesterdienst niet afdoende is en het offer dat daarbij gebracht wordt, onvolkomen is. De schrijver ervan maakt duidelijk dat het Oude Testament wacht op vervulling. Er zit een manco, een tekort in de priesterdienst! Dit tekort moet worden vervuld, Hoe? Jezus maakt duidelijk: Het offer en het altaar, waarnaar werd uitgezien, is niet hetzelfde als het stenen altaar in Jeruzalem. Het is mijn lichaam. Dat is het heiligdom. Dat is een nieuwe ordening.

Het is wat de schrijver aan de Hebreeën zegt: De nieuwtestamentische gemeente heeft een hogepriester, die de oudtestamentische hogepriester overstijgt. Hij kan mededogen hebben met onze zwakheden en Hij is verzocht geweest in alle dingen. Een dergelijke hogepriester hebben wij nodig, iemand die zit aan de rechterhand van de troon en de majesteit van God, in de ware tabernakel. Dat is de kern van Jezus' uitleg. Het is alsof Hij hen zeggen wil: *Hoc est corpus meum, Dit is mijn lichaam.*

De opgestane Christus heeft hen door het gesprek onderweg en door het breken van het brood ingewijd in het mysterie van Pasen. Dit is fundamenteel. Een nieuw soort denken wordt hier geboren.

Heel wezenlijk is dus het breken van het brood geweest. Niet voor niets wordt bij het vieren van het Avondmaal nog steeds gezegd: "Laat ons onze harten opheffen naar de hemel, waar Christus is, zittende aan de rechterhand van God." Dat vind je al in het eerste vroeg-christelijke geschriftje, de *Didache*. Daarin wordt het historische en eschatologische karakter van het Avondmaal heel duidelijk gemaakt. Het is de dankzegging die gevierd wordt. Zoals het brood gebakken wordt uit het graan dat in schuren bijeen wordt gebracht, zo worden wij in het Koninkrijk verzameld. Om die reden wordt God geprezen: "Van U is de heerlijkheid." Dat is het refrein dat steeds terugkeert.

Wij zijn na de opstanding van Christus niet meer afhankelijk van een tijdelijke verschijning op de berg der verheerlijking. Er is nu een nieuw verstaan van het Oude Testament. In het breken van het brood en het schenken van de wijn als christelijk *symbolisch realisme* hebben we toegang tot de waarheid gekregen, waarin Christus ons evenals de Emmaüs-gangers de overgang laat maken naar de nieuwe bedeling ofwel de

Inhoud

Meditatie	57
Dr. W. Aalders/ dr. H. Klink	
De laatste woorden van Willem van Oranje	58
Dr. H. Klink, Hoornaar	
Drie vrouwen uit de kring rond Kohlbrugge (VI)	59
Drs. M. den Admirant, 's-Gravenhage	
De zorgelijke situatie van het christelijk geloof	61
Dr. H. Dubbelman, 's-Gravenpolder	
"Klassiek Licht" (VII)	63
Handreiking aan de doden'	
Dr. J.G. Barnhoorn, Nunspeet	

Conferentie 2012

Zaterdag 2 juni a.s. zal DV de jaarlijkse conferentie van de 'Vrienden van dr. H.F. Kohlbrugge' plaatsvinden. Dat zal ook dit jaar in de Grote Kerk van Vianen zijn. De conferentie begint zoals gebruikelijk om 10.30 en zal rond 16.00 worden afgerond. In de morgen zal prof. dr. W. Balke een referaat houden over Theodorus Beza en zijn grote betekenis voor de kerk. 's Middags zal dr. H. Klink een referaat houden over de vraag: Herijking van de theologie? – wat prof. dr. Martin Hengel en dr. W. Aalders ons met het oog op deze tijd zeggen hebben. Graag nodigen wij u alvast uit voor deze conferentie! In het volgende nummer van ons blad kunt u meer informatie verwachten.

transcendente realiteit van het heil.

Transcendent wil dan zeggen: de omzetting van de aardse werkelijkheid in een geheiligde verheerlijking. Het is daarbij niet zo dat de aardse werkelijkheid uit het beeld verdwijnt. Die blijft belangrijk, maar ze is getransfigureerd en geheiligd. Een voorafschaduwing ervan is het gebeuren op de berg der verheerlijking. Zoals Mozes en Elia daar gezien werden, zo waren ze ook ooit op deze aarde. Maar op de berg werden ze gezien niet meer met hun aardse lichaam, maar met hun verheerlijkte lichaam.

Hoe voorzichtig en behoedzaam trekt Christus met de Emmaüsgangers op. De boodschap van de vrouwen is voor de Emmaüsgangers niet genoeg, verslagen als ze zijn door de confrontatie met de harde werkelijkheid van het kruis. Christus zelf moet hen op pastorale wijze genezen en laten verstaan wat de nieuwe werkelijkheid is. Hij stelt zijn vragen pastoraal en pedagogisch, want het zijn verslagen mensen met een groot trauma. Alleen het Evangelie kan hen helpen. Als ze dat begrepen

hebben, gaat Hij weer weg. Dan is zijn doel bereikt.

Dat is wel iets om oog voor te hebben ook in onze tijd: de belangrijke rol die religie (ofwel geloof) kan spelen als er sprake is van diepe geestelijke verwonding, die tot depressie kan leiden. Ondanks alle goede bedoelingen wordt dat vaak over het hoofd gezien als er slachtofferhulp nodig is of psychiatrische steun geboden wordt. Er is een belangrijke rol weggelegd voor de Kerk bij zwaar getraumatiseerde mensen. Je kunt als pastor of gelovige hulp bieden aan allerlei mensen door hen met deze stof te verbinden en te werk gaan zoals Christus hier: Hij vraagt eerst en laat deze mensen zich uitspreken, om vervolgens vertellend en uitleggenderwijs dingen te verhelderen om zo tot het meest eigenlijke, de overgang naar de transcendentie, te komen. Als je dan als de Emmaüsgangers Hem ontmoet hebt, is alles anders. Dan wordt het trauma in een heel ander perspectief geplaatst, hetgeen genezing van wonden van de ziel sterk bevordert.

Dr. W. Aalders/ dr. H. Klink

De laatste woorden van Willem van Oranje

Op 10 juli 1584 werd Willem van Oranje in Delft vermoord. Aan de toedracht ervan, en speciaal aan zijn laatste woorden, is onlangs breed aandacht besteed, dit naar aanleiding van een rapport van medische specialisten van het *Forensisch Medisch Expertisecentrum*. Een reconstructie van de moord zou uitgewezen hebben dat de prins onmogelijk tijdens de laatste seconden voor zijn overlijden de legendarische woorden "Mon Dieu, ayez pitié de moi et de mon pauvre peuple" (Mijn God, heb medelijden met mij en met mijn arme volk) uitgesproken kan hebben. De prins moet op slag gestorven zijn.

Inmiddels heeft het onderzoek het nodige losgemaakt. Medische specialisten twijfelen openlijk aan de 'hardheid' van de conclusies van het rapport. En dat is begrijpelijk, omdat de vraag gerechtvaardigd is of een feilloze (!) reconstructie na ruim 400 jaar nog mogelijk is. Kan men dan nog tot op de millimeter nauwkeurig een moordaanslag reconstrueren en precies nagaan waar de kogel de prins geraakt heeft en hoeveel seconden hij daarna nog geleefd heeft? Het komt me heel onwaarschijnlijk voor en het lijkt me dat het van een wetenschappelijke houding getuigd zou hebben als enige twijfel in het rapport verwoord was. Het zal daarom met dit rapport wel gaan als met het onderzoek naar de lijkwade van Turijn. Meer dan eens gaf een wetenschappelijke studie uitsluitel over de oor-

sprong ervan. Men was 'er uit'. Iedereen weet dat na verloop van tijd die conclusies weer in twijfel werden getrokken en men tot op de dag van vandaag voor een raadsel staat.

Vanzelfsprekend is er ook door *historici* aandacht gegeven aan de vraag of Willem van Oranje deze woorden gesproken heeft. Een van de grondigste studies hierover is van de 19^e eeuwse historicus Robert Fruin (1823 -1899). Hij laat zien dat heel kort na de moord de laatste woorden van de prins al bekend waren. Het geval wilde dat juist op die dag de Staten-Generaal bij elkaar kwamen – ook in Delft! In een resolutie van die vergadering werd enkele uren na de moord melding gemaakt van de dood van de prins en van zijn laatste woorden. Op internet is de resolutie terug te vinden in fascimile¹. In de resolutie valt te lezen dat de prins zei: „Mon Dieu, ayez pitié de mon âme. Mon Dieu, ayez pitié de ce pauvre peuple.” Het tweede 'Mon Dieu' is als correctie boven de regel toegevoegd.

Is het mogelijk dat de Staten deze woorden zelf hebben verzonnen? De Leidse historicus Anton van der Lem schrijft dat dit moet worden uitgesloten: "Er was zoveel kritiek op Oranje in die jaren, dat zijn tegenstanders de zaken beslist niet mooier zouden willen voorstellen dan zij in werkelijkheid waren."

Bij de moord waren verschillende getuigen aanwezig. In theorie zouden zij Willems laatste woorden verzonnen kunnen hebben, met onderling de afspraak dat dit nooit zou mogen uitkomen. Van der Lem: "Gelet op het feit dat er in Holland nooit iets geheim te houden viel, zou het hoogst verwonderlijk zijn dat in dat geval geen tegenstemmen of ontkenningen overgeleverd zijn."

Wat Fruin in zijn studie laat zien is dat diverse getuigen in de dagen na de moord verklaringen naar buiten brachten, die sterk op elkaar lijken. Wel zijn er kleine variaties in wat de prins nu precies gezegd zou hebben. Het is onzeker of hij in het Frans, het Nederlands of het Duits sprak en of hij één of twee keer "mijn God" heeft gezegd. Ook is het niet duidelijk of hij zei "Mijn God, heb medelijden met *het* arme volk, met *mijn* arme volk, met *dit* arme volk of met *uw* arme volk?"

Maar er is meer dat voor de historiciteit van de gesproken woorden pleit. Iemand als K.W. Swart schrijft in zijn in 1994 verschenen biografie over de tweede helft van het leven van de prins (vanaf 1572): "Het is wel verondersteld dat Oranje's vertrouwelingen hem deze woorden hebben toegedicht om zijn levens-einde in een godsdienstig daglicht te plaatsen. Het is echter geenszins onaannemelijk dat de prins in deze zin heeft gesproken. Want ook in andere tijden dat het er voor hem en de zaak waarvoor hij zich had ingezet, zeer slecht voorstond – bijvoorbeeld in 1569 en in het voorjaar van 1576 – liet hij zich op een overeenkomstige stichtelijke wijze uit."

"Niet alleen in 1569 en in 1576", zegt Swart terecht. Dat was ook het geval in 1565 toen Philips II zijn beruchte brieven uit Segovië (Spanje) schreef, waarin hij tegen de wens van de Raad van State in, te kennen gaf dat de geloofsvervolging van de protestanten moest worden aangescherpt. Oranje begreep wat de gevolgen daarvan zouden zijn: *Nous allons voir une belle tragédie*, hield hij de Raad van State voor: "Wij gaan een ware tragedie tegemoet." In een vertrouwelijke brief schrijft hij wat er door hem heenging toen de inhoud van de brieven bekend werd: "*welges*

ich wahrlich im hertzen hab gefühlt, dan bei mir niet finden kan das christlich noch tunlich ist..."²

En wat te denken van de terugblik in zijn *Apologie* van 1581 waarin hij schrijft over het gesprek met de koning van Frankrijk in 1559 in het bos van Vincennes? Hij kreeg daar te horen dat Filips II de inquisitie wilde invoeren! Oranje vertelt dat hij met medelijden bevangen werd over zovelen die het zouden moeten ontgelden: "Ik wil gaarne toegeven dat ik toen een grote mate van medelijden voelde met zoveel mensen van eer die aan de dood overgeleverd waren; tevens voelde ik mee met dit land, waarmee ik zozeer verbonden ben en waar men dacht een zekere vorm van inquisitie in te voeren die wreder zou zijn dan de Spaanse." Het gesprek met de koning van Frankrijk was de directe aanleiding tot het verzet van Oranje tegen de religiepolitiek van Filips II. In het relaas erover legde hij er de vinger bij dat dit verzet dat leidde tot de Tachtigjarige Oorlog ingegeven was door 'medelijden'. Dit 'medelijden' vormde de teneur van Oranje's hele optreden: ook in het onuitgegeven geschrift *Printzische Entschuldiging* van 1568 rechtvaardigde hij zijn gewapend verzet tegen Alva en Filips II ondermeer met een beroep op 'christelijk medelijden'.

De laatste woorden van de prins zijn dus volledig in overeenstemming met de grondstemming van zijn leven. Als we daarbij in aanmerking nemen hoe snel de berichtgeving over deze woorden in omloop was, dan maken deze gegevens de historiciteit ervan wel heel aannemelijk.

H. Klink, Hoornaar

Noten

- 1 <http://www.geschiedenisvanzuidholland.nl/geschiedenis/verhalen/archiefstuk/201/laatste-woorden-willem-van-oranje-1584>
- 2 "hetgeen ik werkelijk in mijn hart gevoeld heb, want ik kan niet anders bedenken dan dat dit niet uitvoerbaar en ook niet christelijk is." Groen van Prinster, Archives, deel 1, blz. 289

Drie vrouwen uit de kring rond Kohlbrugge (VI)

Maria de Clercq (1834-1888)

Maria Schey was dertig, Maria Schorer vierentwintig jaar, toen zij Kohlbrugge voor het eerst ontmoetten. Maar Maria de Clercq kwam reeds in haar kinderjaren met hem in contact. In een brief van 7 februari 1842 van Kohlbrugge aan haar ouders Steven de Clercq en Charlotte Boissevain bedankt hij voor de ontvangst die hem bij een verblijf in hun woning te Amsterdam te

beurt is gevallen. Goede herinneringen bewaart hij ook aan hun dochtertje. De toen zevenjarige Maria was het enige kind dat hun was overgebleven, nadat zij twee zontjes en één dochtertje hadden verloren.

Over de eerste levensjaren van Maria de Clercq is vrij veel bekend dank zij een bewaard gebleven dagboek dat haar vader in de periode 1835-1843 heeft bijgehouden. Het geeft een indruk van het dagelijks

leven van een welgestelde familie en van de opvoedkundige en gezondheidsproblemen waarmee men toen te maken had. Ook is het boekje interessant, omdat Steven de Clercq, evenals zijn broer Willem, in Reveilkringen verkeerde en nog meer dan deze de invloed van Kohlbrugge onderging.¹

Kinderjaren

Maria de Clercq zag op 20 november 1834 in Amsterdam het levenslicht. Hoewel haar vader doopsgezind was, werd zij op 28 december 1834 in de Waals gereformeerde kerk gedoopt door ds I. Teiseidre l'Ange. Maria's moeder, die tot deze kerk behoorde, hield haar eersteling ten doop.

Steven de Clercq vermeldt in zijn dagboek dat "Maria als een gezond en snoeperig lief kindje, nietforsch, maar ook niet tener ter wereld kwam". Als zij een jaar en twee maanden oud is, schrijft Steven op 30 januari 1836: "Broeder Willem is zeer met haar ingenomen. Hij zeide laatst: 'zij heeft papa en mama in de zak'. Ik hoop dat dit niet zoo zal zijn; het is ook wat sterk, doch wat is het moeilijk wanneer een kind lief en vindingrijk is, om het dan niet te veel toe te geven. Veel hartelijkheid ondervinden wij reeds van haar. Met het loopen wil het nog niet. Moet er iets aan gedaan worden? Ik geloof dat de vlugge ontwikkeling van het verstand in harmonie staat met de minder rassche ontwikkeling van het ligchaam. Alles kan niet tegelijk. De Heere geve ons het nodige."

In de zomer van 1836 moet een dokter worden ontboden, omdat Maria koortsig is. Ze knapt echter weer op. In december van dat jaar wordt haar zusje Carolientje geboren. Marie is erg lief voor haar en kan het schreeuwen van het kleintje ook goed verdragen, schrijft vader Steven in april 1837. Op 21 juni noteert hij: "Maria ontwikkelt zich meer en meer. Met 't spreken is zij zeer vlug en heeft veel begrip van geheele volzinnen te maken. Het loopen vordert juist niet in dezelfde maat (.....) Zij staat nog onvast en loopt nog niet zoo geheel gemakkelijk." Op 14 februari 1838 krijgt Marie een broertje (Henri Jean Arnaud). Maar als het gezin in juni in Bloemendaal verblijft, wordt de kleine Henritje ziek en overlijdt op 21ste van die maand. "Maria is te klein zich dit aan te trekken, zij is zeer vrolijk en gaat gedurig uit, kan ook veel beter loopen (.....) De lucht hier schijnt haar goed te doen."

Terug in Amsterdam klaagt Marie vaak over mond- of kiespijn en is zij geregeld onder doktershanden. In september 1839 wordt de pijn zo hevig, dat de ouders op advies van een ontboden tandmeester besluiten een bedorven kies te laten trekken. "Het was spoedig voorbij", schrijft Steven op 18 september in zijn dagboekje,

"doch het denkbeeld 't kind zoo onverwacht pijn te hebben gedaan was grievend. Zedert was Marie zenuwachtig en de wang zette van binnen en van buiten sterk uit 't geen na eenige dagen verdwenen is en tot nu toe had zij aan die zijde geen pijn. Twee dagen later, juist op Charlottes verjaardag, had zij hevige pijn aan de andere zijde. Kool, dien wij ontboden, vond haar zeer zenuwachtig en gaf haar een zuiverend en kalmerend drankje, waarmede zij heden geëindigd is. De kiespijn bleef zedert weg, alleen is zij nog schrikkelijk driftig en susceptibel (lichtgeraakt) doch ook haar gevoelige gestel werkt daartoe meê. Zij heeft haar zusje wezenlijk lief en toch hoe schrikkelijk kan zij tegen haar uitvaren en haar alles slechts wenschen. 't Hart des menschen en recht des kinds is ten allen dage boos en wij bidden dat Gods genade het haar eenmaal geve in te zien dat ook haar hart bekeering en vernieuwing behoeft en dat al de zonden haars harten alleen in Christus' dierbaar bloed kunnen worden uitgewischt!"

Een heel moeilijke tijd beleeft het gezin in het begin van 1841. Vader Steven krijgt de "gewijzigde kinderziekte" (goedaardige pokken) en besmet blijkbaar de beide kinderen. Carolientje sterft daaraan (op 7 februari). Zelf schrijft Steven erover op 20 februari: "Juist drie weken nadat ik ziek werd, kreeg Carolientje de koorts en twee dagen later openbaarde zich bij haar de kinderziekte, die een einde aan haar voor ons zoo allerdiërbaarst leven maakte. Donderdag voordat Carolientje stierf, werd echter ook Maria's ledikantje naar de voorkamer gebracht. Het was te verwachten dat zij van de besmetting iets had overgenomen. Het denkbeeld om haar te vaccineren vertoonde zich wederom aan ons, en na vele overdenkingen besloten wij daartoe 't geen Woensdag 10 febr. door Kool geschiedde (.....) Een paar dagen had zij koorts, raakte veel gal kwijt en is nu door Gods goedheid weer grootendeels hersteld."

Op 7 juni 1841 noteert Steven de Clercq: "Den 10den Mei werd Maria een broertje geboren tot hare groote blijdschap doch nog diezelfde week heeft zij dat lieve kind weder moeten missen.² Voor de begrafenis heeft zij 't lieve broertje op haar verlangst nog in 't kistje zien liggen. Zoo heeft zij ook haar kruisje te dragen. Gelukkig die het juk in zijne jeugd draagt, zegt de Schrift. Mogt het ook haar tot zegen zijn."

Een jaar later, 27 mei 1842, krijgt Maria weer een broertje, Gerrit genoemd. Op de laatste datum van het dagboek, 18 september 1843, tekent zijn vader aan: "Hoe meer Gerrit zich ontwikkelt, hoe meer genoegen het voor Maria is." Later komen er nog twee broertjes bij: Daniël Johannes (1843-1879) en Pieter Hendrik (1849-1895). Gerrit (die de leeftijd van 93 jaar

bereikte) zou hen overleven.

Maria krijgt thuis onderwijs. In het dagboekje vinden we al de vermelding dat in 1843 ene heer Lamers als tekenmeester voor haar wordt aangetrokken. "Het teekenen bij Lamers gaat vrij goed, zij copieert thans veel naar Numan"³, noteert haar vader.

M. den Admirant, 's-Gravenhage

Noten

- 1 G.F.D. Locher, A.J. Rasker, *Steven de Clercq over de eerste levensjaren van zijn dochter Maria*, in: *Aspecten van het Réveil*, Kampen 1980, blz. 150-172.
- 2 Willem leefde van 10 tot 15 mei 1841.
- 3 Hermanus Numan (1744-1820) schilderde o.a. portretten.

De zorgelijke situatie van het christelijk geloof

Algemeen

Belangrijke oorzaken waardoor bedrijven in problemen raken zijn: 1. Intern verval en conflicten. 2. Wanneer de vraag naar hun producten of diensten sterk afneemt. Vaak probeert men de situatie dan nog te redden door een aanpak die in het verleden werkte. Wat een directie of management in zo'n geval zich helaas vaak niet realiseert, is dat de problemen van het heden niet te vergelijken zijn met die uit het verleden.

Zulke situaties kunnen ook in de kerken en bij het christelijk geloof voorkomen. In de 16^e en de 17^e eeuw was de situatie van de kerk en het christendom in vele opzichten anders dan nu in de 21^e eeuw. Toen waren er godsdienstoorlogen en de strijd van de Reformatie tegen Rome, maar er was geen grootschalige kerkverlating. In onze tijd gaat het echter over heel andere problemen. Zoals de aanvallen van het atheïsme, de kerkverlating en de opkomst van de islam. Het is merkwaardig dat deze situatie in het bijzonder in Nederland en in West Europa zich voordoet. Volgens een verslag van het Nederlands Bijbel Genootschap (10 februari 2012) groeit, dit in tegenstelling tot bij ons in het Westen, de kerk in China zo explosief dat zij de groei zelfs niet aan kan. De vraag is: Zijn er oorzaken aan te wijzen m.b.t. deze zorgelijke situatie? Om een antwoord te kunnen geven, zijn hierover enkele publicaties van twee predikanten en een theologische en filosofische wetenschapper geselecteerd.

De visie van de predikant dr. A.A.A. Prosman in "De Waarheidsvriend" (februari 2012)

Dr. Prosman stelt dat het verkeerd is om bij het probleem kerkverlating meteen naar oplossingen te zoeken. Dit proces is lange tijd onderschat en is zo erg dat het niet ondenkbaar is dat de kerk in Europa (en wellicht in Amerika) terminaal is en haar einde onder ogen moet zien. Volgens dr. A.A.A. Prosman twifelen mensen momenteel aan het bestaan van God. De wetenschap zit het geloof in de weg. Christenen leven in deze twee werelden, daarom neigen veel wetenschappers naar het atheïsme. Het zou wel eens zo

kunnen zijn dat in de plaats van dat mensen het geloof vaarwel zeggen, *het geloof hen verlaat*.

De visie van ds. J. de Vreugd in "Israël en de Kerk" (februari 2012)

Ds. J. de Vreugd schrijft dat we vandaag een enorme neergang van de kerk en het christendom in Europa, en zeker ook in Nederland, beleven. Dit proces geldt niet alleen de gevestigde, traditionele kerken, maar ook in de evangelische wereld. Vervlakking en lauwheid worden hiervan als oorzaken gezien. Ds. J. de Vreugd mist in deze opsomming nog een belangrijke oorzaak. Hij vraagt zich af: "of het ook te maken kan hebben met wat het christelijke Europa Gods volk heeft aangedaan en dat God vanwege dit leed zijn gelaat verbergt." Hij ziet een verband tussen de lege huizen van de Joden en de lege kerken in Europa. Hoe heeft de secularisatie en de geestelijke verwarring niet toegeslagen sinds Israël te midden van de christelijke kerken en volken bijna vermoord werd? Vernieuwing zal er slechts zijn, wanneer de kerk zich bekeert tot de God van Israël en het Israël van God. Nu de kinderen van Izak in Europa vrijwel verdwenen zijn, zijn de kinderen van Ismaël er voor in de plaats gekomen.

De Joodse prof.dr. David Stern, die in Jezus gelooft, maakt het voorgaande enigszins duidelijk in zijn boek *Het evangelie is Joods*, 1998. De kerk c.q. het christendom is als een tak in de stam bij Israël ingelijfd. Wanneer de stam beschadigd wordt, heeft dat ook consequenties voor de tak. De tak kan dus niet zonder de voeding uit de wortels/stam.

De visie van prof. dr. William Lane Craig in "Ellips" (december 2010)

De Amerikaanse theoloog en filosoof prof. dr. William Lane Craig is in de huidige tijd één van de bekendste verdedigers van het christelijk geloof. Hij probeert de wetenschap en het geloof met elkaar te verbinden. Volgens Craig realiseert de gemiddelde christen zich niet dat er een intellectuele oorlog gaande is op universiteiten, in vaktijdschriften en bij wetenschappelijke genootschappen. Het christendom wordt aangevallen als

radicaal verouderd. Wij kunnen ons niet veroorloven dat we deze oorlog verliezen. De kerk heeft daarom de taak om te investeren in christelijke wetenschappers. Als de kerk het intellectuele debat in één generatie verliest, is evangelisatie veel moeilijker bij de volgende generatie. De opmars van de atheïstische wetenschappers, waar Richard Dawkins en Daniël Dennett toe gerekend moeten worden, is het resultaat van een intellectueel zwak christendom. Craig stelt dat het noodzakelijk is om de vijand te kennen en voorbereid te zijn om met hem te vechten. Ondanks hun zwakke argumenten hebben de nieuwe atheïsten met hun boodschap meer invloed bij het publiek dan veel gelovigen willen aannemen. Hun retoriek is helder en krachtig om mensen te overtuigen dat wie gelooft onderontwikkeld is en intellectueel onbetrouwbaar. Craig gaat op hun uitdagingen in.

Evaluatie

De predikanten en de hoogleraar noemen oorzaken m.b.t. de kerkverlating in het Westen. Deze zijn in grote lijnen samengevat: atheïstische wetenschappelijke status, bijvoorbeeld het Darwinisme, wordt boven het geloof gesteld; christelijke passiviteit; de negatieve geschiedenis van het christendom c.q. de kerk tegen Israël met als oordeel kerkverlating.

Het christelijk geloof verlaat mensen. Dat wil zeggen dat het Geestelijk Licht van God in het Westen minder helder wordt en zich eventueel verplaatst naar andere landen. West Europa wordt dan een schemer of duister gebied. Wellicht kwetsbaar voor de toestroom van andere geestelijke machten. De vraag is of deze machten bestaan? Volgens atheïsten niet. Zij gaan er vanuit dat ons bewustzijn slechts door het brein bepaald wordt.

Signalen van een geestelijke wereld

Toch komen er signalen dat een geestelijk en ruimer of een hoger bewustzijn wel eens tot de mogelijkheden zou behoren. Volgens Joodse studies geloofden de Grieken in meerdere goden. Sommigen van hen hadden die ervaren in meditatieve visioenen, anderen hadden ze gezien als onstoffelijke verschijningsvormen. Deze wezens waren echter geen goden, maar lagere machten en engelen onder de macht van God. Daniël 10:13-20 vermeldt dat de hemelse gezant van God in het metafysisch gebied moest strijden tegen de engelen-vorst van Perzië. De engel Michaël moest hierbij helpen. Later zou de engel van Griekenland komen. Het zal duidelijk zijn dat verschillende culturen en ideologieën door goede of verkeerde engelen geleid en geïnspireerd worden, die vóór of tegen Israël en het chris-

tendom zijn. De christelijk gereformeerde prof. dr. L. Floor, schrijft in zijn boek *Waar engelen wonen en werken* (2006), dat er achter het wereldgebeuren, een geestelijke wereld is, waar gestreden wordt tussen goede en verkeerde engelen. Ook wijs ik op een artikel in het christelijke blad *Uitdaging* (maart 2012) met als titel 'De hemel bestaat echt, is realiteit'. Dit gaat over de ervaring van de predikant Don Piper uit Amerika die hij had als gevolg van een ongeluk. In het ziekenhuis constateerden de artsen dat hij was overleden. Negen-tig minuten bleek hij niet in leven te zijn. In deze periode was hij in een gebied met een poort en veel licht. Hij zag mensen die hij van vroeger kende. Het was volgens de predikant Don Piper geen droom, geen bedenkfel, maar echt. "Ik was in de hemel. Wat andere mensen er ook van mogen denken. Ik weet het zeker." In zijn boek *90 Minutes in Heaven* staat nog veel meer informatie. Zijn boek, waarvan al vier miljoen exemplaren verkocht zijn, staat inmiddels op de bestsellerslijst van het gerenommeerde blad de *New York Times*.

In zijn boek *Een glimp van de overkant* (1993) beschrijft de katholieke priester dr. Henry Nouwen zijn Godservaring als gevolg van een ongeluk. Het gaf hem nieuwe kennis van God die in contrast stond met wat hij tot nu toe had geleerd.

Conclusie en afsluitend

Het christelijk geloof en de kerk lijken in West Europa en Nederland op hun retour te zijn. Er is veel marktaandeel verloren gegaan als gevolg van seculiere aanvallen. Het is opvallend dat in het Midden Oosten inclusief Turkije ook een dergelijk proces heeft plaatsgevonden. De islam heeft daar het christendom, tot op een kleine minderheid na, verdreven. In plaats van het elkaar moeilijk te maken over detailzaken zullen kerken elkaar moeten steunen om het verval tegen te gaan. Het gaat al lang niet meer over wie er gelijk heeft. Simpele methoden lukken niet meer om mensen nog in de kerk te krijgen. De kern ligt er om mensen te overtuigen en inzicht te verstrekken dat er meer is tussen hemel en aarde, in plaats van om te beweren dat bepaalde bijbelpassages verzonnen zijn en dat "we nu beter weten". Hoe kan men weten met onze beperkte zintuigen dat God niet bestaat. Ondanks kerkverlating verschijnt er in onze tijd steeds meer informatie afkomstig van de wetenschap, dat de kans aanwezig is dat de hemel etc. wel bestaan. Het lijkt er op dat God het niet opgeeft om mensen zolang er nog tijd is, hiervan bewust te maken. Voor ieder binnen en buiten de kerk zou het goed zijn om zelf eens kritisch over deze kans na te denken.

H. Dubbelman, 's-Gravenpolder

“Klassiek Licht” (VII)

Handreiking aan de doden¹

Vóór mij ligt klein boekje van de kerkvader Augustinus, getiteld: *Wat kunnen wij voor onze doden doen?*² Een geschrift, dat omstreeks 422 door hem is geschreven, dus toen hij reeds vijf en twintig jaar lang bisschop van Hippo was. De aanleiding tot het schrijven van dit boekje was een brief van zijn Italiaanse ambtgenoot Paulinus van Nola, naar aanleiding van een verzoek, dat deze van een Afrikaanse christin had ontvangen. Deze vrouw, een zekere Flora, had er bij Paulinus op aangedrongen ervoor te zorgen, dat het lichaam van haar zoon Cynegius, die, “in de bloei van zijn jaren”³ in Nola was overleden, in de basilica van de heilige Felix⁴ bijgezet zou worden. Deze Felix was een zogenaamde *confessor*, d.w.z. een christen, die in een tijd van zware vervolging ondanks zware bedreigingen zijn overtuiging trouw gebleven was.⁵

Het verzoek van de vrouw in kwestie was haar ingegeven door de overtuiging, dat gestorvenen erbij gebaat zouden zijn, “dichtbij (de graven van) de heiligen” (d.i. martelaren) begraven te worden, daar deze werden geacht voor Gods rechterstoel als pleitbezorger voor de doden te kunnen optreden.

Augustinus is van mening, dat men, wanneer men er zorg voor draagt, dat een dode wordt begraven bij de gedachteniskapel van een heilige, blijk geeft van “menselijke genegenheid” voor de gestorvene. “Want”, zo zegt hij, “als het van vroomheid getuigt voor hun begrafenissen te zorgen, geldt dat ook voor de aandacht die wordt besteed aan de plaats van hun graf. Men zoekt in zulke maatregelen troost voor de levenden; de liefde voor hun doden blijkt eruit”. Hij vraagt zich evenwel af, “hoe de doden erdoor geholpen worden, behalve dat de mensen zich herinneren waar hun geliefden zijn begraven en aan de bewuste heiligen vragen hen onder hun hoede te nemen en bij de Heer door hun voorspraak te steunen. Daartoe zouden ze ook in staat zijn zonder hen op zulke plaatsen te begraven” (blz. 33v.).

Aldus de kerkvader naar aanleiding van de kwestie, hem door zijn Italiaanse collega voorgelegd. Hij laat het hierbij echter niet, maar neemt de gelegenheid te baat om enkele “dringende vragen” aan de orde te stellen, die z.i. beantwoord dienen te worden, en wel allereerst de vraag, of overleden gemeenteleden gebaat zijn bij de zorg door de nabestaanden aan hen besteed. Hij beantwoordt deze vraag bevestigend, maar bouwt – met een beroep op II Corinthe 5 : 10 – tevens een zekere reserve in: de zorg, die men aan het

lichaam van een gestorvene besteedt, kan alleen dan effectief zijn, wanneer de dode dat “tijdens zijn aardse bestaan heeft verdiend.” “Er zijn natuurlijk ook mensen die er volstrekt niet door geholpen worden: ‘de verrichtingen van sommigen zijn zo kwalijk dat ze niet verdienen met zulke hulp te worden bijgestaan’” (blz. 26).

En als iemands lichaam niet ter aarde is besteld, bij voorbeeld wanneer hij op het slagveld is omgekomen? Voor Augustinus is dit een vraag, die “een grondiger bespreking” verdient (blz. 27), hoewel hij aan deze materie reeds eerder aandacht heeft geschonken, en wel in zijn grote werk *De stad Gods*, waarin hij ingaat op de “bijtende woorden” van heidenen, die smalend hebben opgemerkt, dat na de inname van Rome door Alarik (410) sommigen van de vele christenen, die waren omgebracht, nooit begraven zijn. Augustinus herhaalt wat hij toen geschreven heeft: “Daarvan schrikt echt geloof niet erg. Het houdt vast aan de aankondiging dat zelfs als mensen door beesten worden opgegeten, dit de opstanding van hun lichaam niet in de weg zal staan. Geen haar op hun hoofd zal verloren gaan.” Heeft de dichter Lucanus (39 – 65 v. Chr.) met recht eens gezegd: “Door de hemel wordt bedekt wie geen grafurn heeft”, voor spottende woorden over onbegraven lijken van christenen is er des te minder reden: “Het herstel van hun vlees en al hun ledematen is beloofd. Niet alleen uit aarde, maar ook uit de diep verborgen schatkamer van de andere elementen, waarin hun ontbonden lichamen zijn opgelost, zal hun lichaam in één enkel ogenblik integraal hersteld worden.” Overleden gelovigen zijn te allen tijde in Gods handen. Zelfs totale vernietiging van hun lichaam brengt geen onherstelbaar nadeel met zich mee (blz. 28vv.). Lezen wij bij de Romeinse dichter Vergilius, dat mensen, die niet begraven zijn, de Styx⁶ niet mogen oversteken⁷, een christen wil van zulke “dichterlijke fantasieën” niets weten.

Dit houdt echter niet in, dat men het lichaam van een overledene mag “weggooien”, zonder er zorg aan te besteden, en zeker niet wanneer het “rechtvaardige en gelovige mensen” betreft. Met het lichaam, dat ons mensen “meer vertrouwd is en meer met ons verbonden dan wat voor kleren ook die we dragen, mogen wij niet op een respectloze wijze omgaan. Het “dient immers niet tot sieraad of steun van buitenaf, maar heeft direct te maken met de menselijke natuur”. De Bijbel laat ons zien, dat God “zijn voorzienige zorg uitstrekt over het lichaam van overledenen, met de

bedoeling het geloof in de opstanding verder op te bouwen" (blz. 31v.).

De plaats overigens, waar iemand begraven wordt, is voor Augustinus van secundair belang. Dat verwondert ons niet, wanneer wij ons te binnen brengen wat hij in zijn *Belijdenissen* over zijn moeder vertelt. Was het jarenlang haar wens geweest om in Thagaste, bij haar overleden echtgenoot, begraven te worden, uiteindelijk heeft zij haar laatste rustplaats gevonden in het Italiaanse Ostia, waar zij toen bij haar zoon in huis was. Zij had van haar wens afgezien: "Voor God is niets ver weg, en ik hoef niet bang te zijn dat Hij op het eind van de wereld de plek niet vindt, waar Hij mij ten leven moet wekken."⁸

In de tweede helft van zijn boekje (de hoofdstukken 12 t/m 23) brengt Augustinus een onderwerp ter sprake, dat met het voorgaande verband houdt: het thema droomgezicht. Soms, zo zegt hij, horen wij van mensen, aan wie in de droom – of anderszins – een overledene zou zijn verschenen, die aanwijzingen heeft gegeven omtrent de plaats, waar zijn lichaam onbegraven is blijven liggen, – aanwijzingen, die gepaard gaan met het verzoek om alsnog voor een begrafenis zorg te dragen. Augustinus acht dergelijke verschijningen illusoir. In dromen, zo stelt hij, ziet men geen overledenen, maar slechts gedaanten, die op hen lijken. Het is niet de gestorvene zelf, die men ontmoet.

Om zijn zienswijze te staven vermeldt de kerkvader nu enkele voorvallen, die hij zelf heeft meegemaakt of waarover anderen hem hebben geïnformeerd. Daarnaast wijst hij echter nog op een ander gezichtspunt. Het is ondenkbaar, zegt hij, dat de doden op de hoogte zouden zijn van wat wij, levenden, hier op aarde meemaken. Zijn wij niet gewoon te zeggen: "Wie zijn heengegaan, vóórdat de kwade dagen kwamen, die op hun heengaan zijn gevolgd, zijn beter af?"⁹ Welnu, dat gaat niet op, wanneer de doden van onze zorgen en problemen zouden afweten. Stel je voor, dat wij hen in onze dromen hiervan deelgenoot konden maken, "ik zelf", zegt Augustinus, "[zou] door mijn vrome moeder geen nacht in de steek gelaten [worden]" (blz. 54).

Tot zover Augustinus' boekje over onze verplichtingen jegens hen, die ons zijn voorgedaan. Het beeld, dat wij in dit boekje van de kerkvader krijgen, verschilt hier en daar onmiskenbaar van dat, wat wij als Protestanten van hem hebben. En toch: niet alleen voor Rooms-Katholieken, ook voor ons, gelovigen van reformatorischen huize, is Augustinus de kerkvader bij uitnemendheid. In beide kampen beroept men zich op

hem. En dat laat zich verstaan. Het denken van Augustinus heeft om zo te zeggen zowel rooms-katholieke als gereformeerd-katholieke trekken.

In het boekje "Wat kunnen wij voor onze doden doen?" stuiten wij op gedachten, die, in de Vroege Kerk gemeengoed, zich, voor een deel althans, niet laten inpassen in de wijze, waarop de Reformatie ons de Schrift heeft leren verstaan. Zo staat het voor Augustinus vast, dat martelaren, dankzij een speciale ingreep van Godswege, ons in voorkomende gevallen van dienst kunnen zijn. De vraag evenwel, hoe zij dit doen, "gaat", aldus de kerkvader, "de kracht van mijn verstand te boven" (blz. 62). Hij oppert verschillende mogelijkheden, maar durft geen keuze te doen. Dat laat hij over aan mensen, die meer "ter zake kundig" zijn. Een opmerking, die van grote bescheidenheid getuigt.

Aan het einde van zijn betoog terugkomend op de aanleiding tot het schrijven van zijn boekje, zegt Augustinus: "Alles wat besteed wordt aan het begraven van een lichaam, is *geen ondersteuning van het heil*,¹⁰ maar een menselijke plicht..." (blz. 68). En in dezelfde lijn ligt de zin, waarmee hij het geschrift besluit: "Begraven worden bij de gedachteniskapellen van martelaren lijkt me slechts in die zin de overledene te baten dat de genegenheid waarmee men hem in het gebed aan de bescherming van de martelaren aanbeveelt erdoor wordt vergroot" (idem).

Mij dunkt, dat Paulinus van Nola met de uitvoerige reactie op zijn brief heel tevreden geweest moet zijn.

J.G. Barnhoorn, Nunspeet

Noten

- 1 Aurelius Augustinus, Vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door Jan den Boef en Hans van Reisen. Derde gewijzigde druk (2010). Uitg. Damon (Budel). ISBN 978 94 6036 071 8.). Prijs: € 14,90.
- 2 De Nederlandse titel verschilt vrij sterk van het Latijnse origineel: *De cura pro mortuis gerenda*, hetgeen letterlijk vertaald betekent: "Over de zorg, die voor (ten dienste van) de doden besteed moet worden."
- 3 Aldus zijn grafschrift, waarvan de tekst grotendeels bewaard gebleven is.
- 4 Deze Felix, een priester, die naar alle waarschijnlijkheid in de derde eeuw leefde, is alleen bekend uit de gedichten, die Paulinus aan hem heeft gewijd.
- 5 Het is opvallend, dat Felix in hoofdstuk 7 als een *martyr* (martelaar) wordt aangeduid, – een woord, dat uitsluitend wordt gebruikt voor een gelovige, die vanwege zijn geloof ter dood gebracht is.
- 6 De rivier, die men moet overvaren om de onderwereld, de verblijfplaats van de doden, te bereiken.
- 7 Vergilius, *Aeneis*, Boek VI, 327v.: "Want niemand mag die boze stroom met zijn gevreesde oevers bevaren vóór zijn beenderen ter ruste zijn gelegd" (vertaling M. d'Hane-Scheltema).
- 8 A.w., Boek IX, hoofdstuk 28 (Vertaling G. Wijdeveld).
- 9 De herkomst van dit woord blijft in het duister.
- 10 Cursivering JGB.